

Menno L. Hoeksema

De puinhopen herbouwen? Reflecties.

Bilthoven, voorjaar 2015.

© 2015 Maatschap Iris Adviesgroep, Bilthoven.
Alle rechten voorbehouden. All rights reserved.
Citeren met bronvermelding toegestaan.

0. Ouverture.

1.

Volgens sommige historici was in 1990 de grote twintigste eeuwse oorlog, begonnen in 1914, eindelijk voorbij. De oorlog die tenslotte een wisseling van supermacht, wereld politiemacht bewerkstelligde. Voor 1914 was dat Groot-Brittannië. Sinds 1990 is er, na de Koude Oorlog, nog slechts één supermacht; de Verenigde Staten. Als liberaal toonbeeld van vrijheid en democratie de wereld ten voorbeeld. Een natie met een missie.

Opvallend was het verschil tussen 1945 en 1990 voor wat betreft de attitude tegenover de verslagen vijand. In en na 1945 stond in de internationale politiek het idee centraal dat snelle wederopbouw voor de hele wereld van groot belang was. Voorwaarden moesten worden geschapen om in de toekomst een ramp als de Tweede Wereldoorlog te voorkomen. De verslagen vijanden zoals Duitsland, met name West-Duitsland werd, onder andere door middel van het Marshall plan, alle hulp geboden om land, economie en een nieuwe samenleving op te bouwen. Van iets dergelijks is na 1990 ten aanzien van de voormalige Sovjet-Unie en de andere ingestorte communistische economieën en samenlevingen geen sprake geweest. De situatie toonde eerder gelijkenis met die van de vrede van Versailles na 1918. In zekere zin kan voor de overwonnenen worden gesproken van vernederende vredesvoorwaarden en van het door het Westers kapitalisme leegplunderen van hun vastgelopen planeconomieën.

Bij de herdenking van 25 jaar val van de Berlijnse muur, heeft Michail Gorbatsjov, die destijds als laatste president van de Sovjet-Unie de val van de muur toeliet, dit in Berlijn nog eens benadrukt. Hij uitte zware verwijten aan het adres van het Westen. Dat heeft zich niet gehouden aan afspraken die bij de beëindiging van de Koude Oorlog zijn gemaakt en daardoor het vertrouwen tussen het Westen en Rusland ondermijnd. Als voorbeelden noemde hij de uitbreiding van de NAVO naar het oosten, de opdeling van Joegoslavië, de Kosovo-oorlog en de eenzijdige erkenning van de afvallige Servische provincie als onafhankelijke staat, de plannen voor een raketschild, de illegale aanval op Irak en het omverwerpen van het Khadaffi-bewind in Libië. De afgelopen maanden lijkt de wereld af te stevenen op een nieuwe Koude Oorlog, aldus de 83-jarige Gorbatsjov.

2.

De jaren negentig waren een tijdperk van wereldwijd hoge economische groei en snelle ontwikkelingen op technologische en vele andere gebieden. Vervagende grenzen, marktliberalisatie en globalisering werden gevleugelde woorden. In ons land bracht dit een euforische stemming teweeg. Na de moeizame jaren tachtig ging het nu dan eindelijk beter, ja zelfs zeer goed. De media lieten zich niet onbetuigd dit aanhoudend nadrukkelijk te propageren. Voor velen was er forse inkomensgroei. Er ontstond een consumptiehausse en in de openbare meningsvorming werd dit buitengewoon positief gewaardeerd. Het mocht gezien worden; je mocht het tonen. Weg met dat calvinisme van vroeger! Beurskoersen en huizenprijzen stegen spectaculair. De burger verdiende zijn inkomen nog slechts gedeeltelijk met betaalde arbeid; verder als beheerder van zijn beleggingsportefeuille en als exploitant van zijn onroerend goed, zo viel in de media te vernemen. En internet deed ten volle zijn intrede en beloofde een nieuwe economie, waarin

geweldig veel geld viel te verdienen. Veel ondernemers en grote bedrijven schrokken er dan ook niet voor terug miljoenen te investeren in beginnende internetbedrijfjes, die nog geen cent winst hadden gemaakt, maar waarvan werd verwacht dat zij in de toekomst de gouden eieren zouden leggen.

Het is anders gelopen. In 2001 spatte de internet-hype uiteen. In ons land dramatisch geïllustreerd door het Worldonline-debacle. Daarna de grote boekhoudschandalen en deconfitures, die in de Verenigde Staten miljoenen beroofden van hun opgespaarde oude dags-voorziening. Opnieuw met een dramatische Hollandse eigen uitvoering, nu het Ahold-drama.

Dan in 2007 de Amerikaanse huizen crisis, gevolgd door de bankencrisis met het faillissement van Lehman Brothers. Een crisis die niet beperkt bleef tot de Verenigde Staten, zoals aanvankelijk ook door Europese deskundigen gedacht en voorspeld. Maar zich wereldwijd verbreidde en het begin werd van een periode van hardnekkige stagnatie. Met ABN-AMRO, Fortis en later SNS Reaal had ook hier Nederland zijn eigen varianten.

En dan was er de fysieke oorlog. De dramatische gebeurtenissen op 11 september 2001 toonden de hele wereld dat deze niet voorbij was. Waren het begin van veel militair geweld, dat de positie van de Verenigde Staten als supermacht zowel in militair als in moreel opzicht tenslotte geen goed heeft gedaan. En waren ook het begin van een herbezinning op het toekomstbeeld van de wereldgemeenschap. Dit laatste des te dringender, gezien de toenemende macht van het financieel establishment en de korte termijn gerichte geldcultuur. En de steeds grotere verschillen tussen rijk en arm. Steeds meer steeds rijkere rijken en steeds meer steeds armere armen. Bij ongewijzigde voortgang zal in 2016 de rijkste 1 procent van de wereldbevolking de helft van het totale wereldvermogen bezitten en de overige 99 procent de andere helft.

In ons land tonen bepaalde cijfers het laatste jaar een wat gunstiger economisch beeld. Volgens de daarvoor gehanteerde statistische definitie verkeert onze economie niet langer in recessie. Er is een zeker publiciteitsoffensief, waardoor wij ervan overtuigd dienen te zijn dat het einde van de crisis in zicht, ja inmiddels gekomen is. Maar nog steeds is de werkloosheid hoog en hebben huishoudens weinig ruimte voor extra bestedingen. En nog steeds moeten velen, ook ouders in jonge gezinnen, vrezen voor verlies van werk en inkomen.

3.

Na de Tweede Wereldoorlog heerste in ons land het grote: dat nooit meer. Als motto tijdens de naoorlogse periode van wederopbouw. Maar waarschijnlijk had dit adagium zijn wortels nog sterker in de economische crisis van de jaren dertig. De jarenlange periode van massawerkloosheid, met alle maatschappelijke ellende van dien.

Nee dat nooit meer. Wederopbouw betekende ook het tot stand brengen van een bouwwerk van sociale zekerheid, vooral inkomenszekerheid. Zo begon in de jaren vijftig de opbouw van de verzorgingsstaat met een aantal werknemersverzekeringen en de AOW en AWW als volksverzekeringen.

Het had zeker ook te maken met de algemeen heersende ruime opvattingen over overheidstaken en –verantwoordelijkheden. Deze strekten zich uit tot welvaart en welzijn van alle burgers, in beginsel van de wieg tot het graf. Zoals destijds

gebruikelijk als kijk op de geschiedenis, zagen wij ook hierin een zeker groeiproces. De vooruitgang. Een maatschappelijk volwassen worden, waarin de overheid veel meer was en deed dan de nachtwakerstaat van vroeger. De verzorgingsstaat was in zekere zin een eindstadium dat wij nu hadden bereikt. Dat gold voor veel meer aspecten en terreinen van beleid en politiek. Bijvoorbeeld de algemeen aangehangen opvatting, ook te vinden in universitaire economische studieboeken uit die tijd, dat door onze toegenomen kennis van de werking van de economie en de daarop gebaseerde conjunctuurpolitiek, depressies zoals die van de jaren dertig definitief tot het verleden behoorden. Wij wisten nu wat ertegen te doen.

Ook hier is het anders gelopen. De oliecrises van de jaren zeventig en begin jaren tachtig brachten een lange periode van economische stagnatie. Waarin de toen gangbare concepten van economisch beleid niet bleken te werken. Dit stimuleerde discussies over de toekomst van de verzorgingsstaat en de houdbaarheid daarvan. Door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen, waaronder de vergrijzing en de steeds verder gaande individualisering, waren deze vragen toch al actueel. En zo is de idee van de verzorgingsstaat een anachronisme geworden. In ons land tenminste. Want in Zweden heeft de bevolking bij referendum in meerderheid te kennen gegeven de verzorgingsstaat te willen behouden en daarvoor een lager niveau van particuliere bestedingsmogelijkheden over te hebben. Er valt dus wel degelijk iets te kiezen. Het is interessant te zien welke effecten deze voorkeur voor het immateriële en het collectieve zal hebben in de sfeer van het duurzame.

Wij in ons land bevinden ons inmiddels in het tijdperk van de participatiemaatschappij. Hoe deze er concreet uitziet, moet nog blijken. Zeker is dat de overheid zich minder verantwoordelijk voelt voor het welzijn van haar burgers en meer aan ons zelf wil overlaten. Om zelf te doen, of met elkaar.

4.

In de jaren zeventig vormde de legitimiteit en competentie van overheidsbemoeienis met vrijwel alle terreinen van het maatschappelijk leven geen vraagpunt. Na de economische politiek was het in de loop van de jaren vijftig en zestig van steeds meer terreinen en onderwerpen vanzelfsprekend of in ieder geval gewenst geworden dat er overheidsbeleid was. Bijna ieder sociaal wetenschappelijk proefschrift eindigde in die dagen met de stelling dat "hier," op het betreffende terrein, een overheidstaak lag.

Het geloof in de vooruitgang. Het maakbaarheids-ideaal van wereld en maatschappij. De uitwassen van liberalisme, kapitalisme, kolonialisme en imperialisme, verafschuwd door de vernieuwingsgezinde jongerencultuur van toen in het Westen en stevig te pronk gezet door de propagandamachines van het Oosten. Algemeen was het besef dat overheidshandelen en overheidsbeleid noodzakelijk en mogelijk waren. Vanaf de jaren zestig had de overheid zich ook ingespannen om jonge, goed opgeleide en gemotiveerde mensen in dienst te krijgen. Academici die beleid ontwikkelden en uitvoerden. Jonge mensen, die liever op deze wijze maatschappelijk relevant en betrokken bezig waren, dan zich in het bedrijfsleven in te spannen voor uitsluitend de eigen carrière.

Wat niemand kon, dat kon de overheid. Door middel van goed geformuleerd, logisch consistent beleid. Met doelmatige inzet van de vele beleidsinstrumenten. Ondersteund door kennis en expertise, door beleidsondersteunend en beleidsrelevant wetenschappelijk onderzoek. Problemen waren doorzichtig te maken

en oplosbaar. Gedrag was voorspelbaar en beïnvloedbaar. Wereld en maatschappij waren maakbaar. Beleid was hoog in aanzien. De effectenbeurs ver weg. De stemming optimistisch.

Bijvoorbeeld op het terrein van het wetenschaps- en technologiebeleid, ook al waren legitimiteit en competentie van overheidsbemoediging en overheidshandelen hier ook toen zeker niet voor een ieder vanzelfsprekend. Er was een tripartite benadering. De betrokken maatschappelijke sectoren, de betrokken wetenschappelijke disciplines en expertisegebieden en de overheid in haar vele bestuurseenheden en geledingen in een gezamenlijk actiemodel. Misschien te ingewikkeld. Maar wel zeer uitdagend.

Overheidsbeleid bestond vooral uit het schrijven van beleidsnota's. Voor aanvaarding door - maar misschien nog meer voor discussie in - het Parlement bestemde documenten, waarin allereerst een, vaak door onderzoek onderbouwde, analyse van en visie op de betreffende maatschappelijke problematiek werd gegeven en waarin de betreffende minister of ministers vervolgens, namens de regering, de uitgangspunten voor het beleid ontvouwen en de beleidslijnen voor de toekomst uitstippelden. Beleidsinhoudelijke aspecten en de onderbouwing daarvan voerden de boventoon. Bestuurlijk-operationele aspecten kregen veel minder aandacht.

Geleidelijk veranderde in samenleving en politiek en bij de overheid het klimaat. Wat niemand kon, dat kon de overheid ook niet. De hardnekkige en al maar oplopende werkloosheid werd vanaf de jaren tachtig politieke prioriteit nummer één en zou dit gedurende lange tijd blijven. Met de kabinetten Lubbers veranderde het politiek en maatschappelijk klimaat in alle opzichten. Overheidsbeleid ging nu voornamelijk over bezuinigen, het bedenken van maatregelen om geld te besparen, het effectueren daarvan, het ongedaan maken van bepaalde effecten, het maatschappelijk 'verkopen'. Politiek werd vooral het besparen op alle soorten uitgaven. Met weinig, te weinig, oog voor de maatschappelijke gevolgen van bepaalde maatregelen. Verminderen van de collectieve lastendruk, verbeteren van de concurrentiepositie en winstherstel van het bedrijfsleven, verminderen van het financieringstekort van de overheid, verlagen van de staatsschuld. Deregulering, privatisering, profijtbeginnsel. Marktwerving, budgetdiscipline en een sterke munt. Loonmatiging.

De corrumperende effecten op de kleinburgerij van de middenklasse, die zich voortdurend gepakt voelde, vooral de gezinnen met kinderen. Het toenemende gevoel van sociaaleconomische onveiligheid. De algemene verharding in de samenleving. Liberalisering, individualisering.

En tenslotte, in de jaren negentig, de alles verstikkende consensus van het Paarse regeringskartel.

Het Wetenschapsbeleid op regeringsniveau bestaat niet meer. Het ministerschap zonder portefeuille verdween in 1981 de facto en in 1982 ook formeel. Het ondersteunend ambtelijk apparaat ging geleidelijk achteruit. Begin jaren negentig viel het definitief ten prooi aan reorganisatie van het departement.

5.

Op 19 januari 2015 werd 100 jaar geleden Piet Oost geboren. Pionier op het gebied van onderwijs aan en vorming van slechtziende kinderen. Verklaard liefhebber en kenner van Frankrijk en de Franse taal, cultuur, literatuur en geschiedenis. Groot

muziek liefhebber, vooral Bach en zelf musicerend op de viool, individueel en in ensemble. Van 1950 tot 1980 was hij directeur van de Prins Alexander Stichting te Huis ter Heide (Utrecht). Destijds school en internaat voor kinderen met beperkt gezichtsvermogen. Met vanaf 1975 de Piet Oost school als afzonderlijke eenheid. Een slechtziende is een ziende, was zijn adagium. Het beperkte gezichtsvermogen moet niet worden ontzien. Het is een orgaan dat kan worden ontwikkeld en getraind. Je bent niet zielig. Je bent niet slechtziend; je hebt een beperkt gezichtsvermogen. Een visuele functiebeperking, dat zeker, maar verder mankeert er niets aan je. Je moet je plaats innemen in de maatschappij. Je moet normaal functioneren en dat moet je leren.

Per 1 augustus 1989 werden de Prins Alexander Stichting en Piet Oost school gesloten. Vrijwel alle normaal begaafde slechtziende kinderen waren inmiddels met ambulante begeleiding in het regulier onderwijs geïntegreerd. De instelling had zichzelf min of meer overbodig gemaakt. Je kon zeggen dat daarmee een ideaal van Piet Oost was verwezenlijkt.

Maar was dat wel echt zo? De idealen van Piet Oost en de zijnen en van geestverwanten op andere terreinen van zorg voor en onderwijs aan volwassenen en kinderen met beperkingen, zijn onder grote druk komen te staan. Door politiek en beleid van juist diegenen die geacht hadden kunnen worden de vernieuwingsidealen van weleer te blijven steunen. Emancipatie idealen als deze hebben zwaar geleden onder de geest van de jaren zeventig en later. Een welvarende samenleving, de verzorgingsstaat, heeft geen zelfstandigheidsprobleem van slechtzienden en blinden en van personen met andere beperkingen. Overal zijn immers regelingen en uitkeringen voor.

Het ideaal van onafhankelijkheid en zelfredzaamheid van visueel of anderszins beperkten wordt nog wel sociaal en politiek correct met de mond beleden. Maar in de maatschappelijke praktijk is het in feite verdampt. Voor personen met een visuele of andere beperking is het zo goed als onmogelijk geworden waar dan ook te functioneren in de rol van niet gehandicapte. Te worden gewaardeerd om aanwezigheid, kennis, inbreng of persoon, met voorbijzien aan de functiebeperking. Een econoom is toch vooral een econoom, zou je zeggen, zou je vroeger hebben gezegd.

Het inzicht is voortgeschreden. In plaats van emancipatie gaat het tegenwoordig over integratie. Over het als gehandicapte maatschappelijk kunnen en mogen meedoen. Op de voorwaarden van de niet gehandicapten. Dat sluit aan bij het overheidsbeleid van nu. Een pragmatische benadering levert volgens professionele zorgverleners en belangenbehartigers nu eenmaal het meeste op.

Piet Oost wordt al lang niet meer gezien als voorvechter van moderne denkbeelden over onderwijs aan en opvoeding en vorming van blinden en slechtzienden. Velen zouden deze intransigent genoemde man het liefst helemaal vergeten. Hoorbare en zichtbare gestalte van de idee dat een slechtziende een ziende is, die velen een positief zelfbeeld heeft bezorgd. Met "compromisloze hardnekkigheid" voor zijn idealen strijdende pionier. Anachronisme geworden in zijn eigen tijd? Exponent van onder het gewicht van de tijdsomstandigheden bezwaken cultuurideaal en opvoedingsfilosofie? Voorvechter voor achterhaalde maatschappijbeelden? En wat te denken van hen die al dan niet bewust nog steeds zijn volgelingen zijn?

6.

Het redelijk denken maakt de mens uniek. Naast het vermogen te leren spreken, tot beoefenen van kunst en cultuur, tot liefhebben, tot kennen van de moraal en tot geloven.

Sinds renaissance, humanisme en verlichting is het redelijke, het beredeneerde, het wetenschappelijke, het redelijk denken steeds een essentiële pijler van onze cultuur geweest. En nu, in onze tijd? Zijn wij nog dragers van de idealen van onze ouders en grootouders? Lezen wij Emile nog en bestaat de gentleman nog voor ons?

Wellicht moeten wij opnieuw leren wat het waard is kinderen van de verlichting te zijn. Niet als belijders van een geloofsleer, maar als levenshouding. Open-minded, nieuwsgierig, steeds bereid te leren. Niet zozeer willen weten wat het ene of het juiste antwoord is, maar de vragen als zodanig belangrijk vinden en er mee bezig willen zijn. Niet één antwoord voor waar en altijd geldig houden. Maar willen groeien in inzicht.

Onze meningen en standpunten baseren op argumenten. En die argumenten op het juiste moment, op de juiste plaats en op de juiste manier naar voren brengen.

Onszelf en onze kinderen laten scholen in de klassieke en moderne letteren en in de logica en de retorica. Dat iets waar moet zijn omdat er goede argumenten voor zijn en niet omdat wij dat zo voelen, of omdat iemand die wij voor autoriteit aanzien het beweert, tenzij deze zelf met goede argumenten komt. Of omdat het in de media voortdurend als een mantra wordt herhaald. Zoals bijvoorbeeld de statement dat de economie op consumptie drijft en dat meer consumeren tot creatie van banen leidt.

7.

Wie is zij, de Prinses? Voor wie, of voor wat staat dit beeld model?

Een idee die verloren ging? Misschien een groot ideaal, een levensvervulling? Een droom waaruit ontwaken wel moest volgen? Een verhaal dat niet meer wordt verteld? Omdat de wereld van de verbeelding niet opgewassen bleek tegen de wereld van alledag? Omdat de tijd verder ging en de omstandigheden van wereld, maatschappij en eigen leven veranderden? Omdat de volwassenheid en het dagelijks leven hun tol eisten en jeugdige elan en enthousiasme steeds meer verdrongen? Omdat het ideaal onrealistisch bleek en er geen mogelijkheden waren betekenisvolle eerste stappen te zetten? Omdat realisme steeds meer de plaats innam van idealisme? Omdat zovelen al waren afgehaakt, het al eerder hadden opgegeven en prioriteit hadden gegeven aan eigen leven en eigen belangen, of wat zij daarvoor aanzagen?

'Morgen is het weer zoals vandaag. Het lijkt veranderd, maar jullie weten beter.'

8.

Maar wat is echt? Het realisme dat het zonder innerlijke beleving doet? Of de verbeelding die nog geen zichtbare en tastbare gestalte heeft aangenomen? Die nog geen concrete resultaten kan tonen.

De buitenkant tegenover de binnenkant. Realisme tegenover verbeelding.

Houdt de verbeeldingskracht het wel tegen de realiteit? Tegen de volwassenheid?

Tegen het pragmatisme?

Is de wereld van fantasie en droom wel opgewassen tegen de wereld van alledag?

Ja, toch wel. Zolang wij onze dromen en fantasieën maar bewaren en blijven koesteren. Zolang wij onszelf en elkaar de verhalen maar blijven vertellen. En zolang wij maar blijven geloven dat het echt anders kan.

9.

Zolang de oorzaken van de ziekte niet zijn weggenomen, zal de patiënt niet genezen. Steeds opnieuw zal het economisch en maatschappelijk bestel crises veroorzaken, die in ernst zullen toenemen. Daarom zijn velen het er over eens dat wij ons moeten inspannen de diepere oorzaken van de economische en maatschappelijke stagnatie te doorzien.

Willen wij de puinhopen herbouwen?

Hoe dan voorkomen dat wij proberen anachronismen te laten herleven?

Welke idee, welk ideaalbeeld staat ons voor ogen? De gentleman? Emile? Een eigentijdse variant van de vrije, verlichte, verantwoordelijke mens, meer een netwerkmens dan een eiland van individualiteit?

Een wat in onze tijd te doen met de grote idealen? Het emancipatie-ideaal, het cultuurideaal en het ware verlichtingsideaal.

Het lege centrum tussen het spirituele, het intellectuele en het creatieve.

Geloof, verstand en verbeelding.

Hoop, inzet en toekomst.

Hoe kan de concrete, zichtbare en tastbare gestalte van de Prinses er uit zien? Wie kan haar representeren in de dagelijkse werkelijkheid van nu?

10.

Deze Reflecties zijn geen wetenschappelijke artikelen of verhandelingen. Zij zijn niet de vrucht van systematisch wetenschappelijk onderzoek, al bevatten zij zeker wel wetenschappelijke elementen.

Het is meer de bedoeling essayistisch bezig te zijn. Niet volgens een deductief patroon te schrijven; een vooraf in zekere mate van detail uitgewerkt stramien. Wel volgens een globaal ontwerp voor wat betreft de inhoud van het geheel en die van de afzonderlijke onderdelen.

De concrete inhoud is al denkende, schrijvende, lezende en herlezende tot stand gekomen. Door een dynamisch en iteratief proces. Bouwstenen zijn: door studie en onderzoek verworven kennis, praktijkervaring, reflectie, discussie en de vruchten van associatief denken.

Het is geen bouwwerk dat een tot in de finesses samenhangende visie toont.

Daarvoor is het nog te zeer in ontwikkeling, te onrijp zo iemand wil.

Iedere reflectie vormt een afgerond geheel en kan op zichzelf worden gelezen. Maar uit de gezamenlijkheid rijzen al wel de contouren van een beeld op. De gestalte van een idee. Van een maatschappelijk ideaal.

Bilthoven,
voorjaar 2015.